

Dzimtās puses un laikmeta atspulgi Rūdolfā Blaumaņa valodā

Vidzeme, Ērgļi, Braku mājas un to apkārtnē

Rakstnieks Rūdolfis Blaumanis (1863–1908) savos literārajos darbos ir attēlojis vidi, kurā pats dzīvoja un kurā darbojās viņa attēlotie personāži. Blaumaņa mūžs pagāja galvenokārt Ērgļos un arī Rīgā, divus gadus (1901–1903) ar pārtraukumiem viņš pavadīja Pēterburgā. Taču dzīve Krievijas galvaspilsētā uz viņa rakstniecību neatstāja vērā ņemamu iespaidu, radīti vien daži satīriski dzejoļi un feļetoni.

R. Blaumaņa drāmu, noveļu un lielākās daļas stāstu notikumi norisinās Vidzemē, vairums Ērgļu apgabalā. Vidzeme vairākos Blaumaņa darbos piesaukta kā dzimtene, tēvija, dārgā Vidzemīte (“Bērtuļa pirksts”, “Nezāle”, “Brīnuma zālīte”). Novelē “Salna pavasarī” lasām: “Jā, jā, Mālnieks bija pratis meklēt! Krietnākas [meitas par Lienu] viņš visā Vidzemē nebūtu atradis!...” (Salna pavasarī. 2, 333) Tikpat zīmīgi, ka lugā “Ugunī” trešajā cēlienā Alaines barona kabinetā pie sienas ir Vidzemes karte. Dzejnieks Edvarts Virza Vidzemi ir nosaucis par romantisma šūpuli. Teiksmainā Ziemeļvidzeme ar Zilo kalnu un Burtnieku apgabalu, kur ir radušās teikas par latviešu tautas varoņiem, devusi ierosmi daudziem literātiem, iespējams, arī Blaumanim balādes “Tālavas taurētājs” tapšanai.

Ērgļos, savā dzimtajā apvidū, R. Blaumanis jutās kā mājās. To parāda arī literārajos tekstos izmantotie vietvārdi un apvidus vārdi. Plaši tēlota ir Ērgļu tuvākā apkārtnē – kaimiņu pagasti, ceļi, kalni, Ogres upe, ezeri un citi dabas objekti. No tuvākajām kaimiņu teritorijām ir Maliena: ““Redziet, jaunkundze, cik jautri pa mūsu pagastu iet,” viņš sacīja, valodu uzņemdam. “Un jūs, kā dzird, šopavasār savu Malieni nemaz neesot gribējuse atstāt! Nezin vai jel vēl pavisam kādā zaļumu ballē esiet bijuši?”” (Dancis pa trim. 2, 341) Vienā darbā ir pieminēta Lubāna: “.. Dziru Miķelis apāva kājas un aizgāja uz Lubānas pusi.” (Dziru Miķela atbēšanās. 3, 67) Tagadējā Latgale, kura Blaumaņa dzīves laikā tika saukta par poļu zemi, minēta novelē “Purva bridējs”. Arī novelē “Nāves ēnā”, kurā Blaumanis iziet no sava novada šaurības, starp tēlotajiem personāžiem, kuri cīnās par savām dzīvībām atklātā jūrā, viens ir vidzemnieks: “Birkenbaums nebij kurzemnieks, bet uz turieni no Vidzemes vidienas noklīdis. Papriekšu tas bij laidis plostus no Ogres Daugavā, tad no Daugavas uz Rīgu. No Rīgas tas bij aizkūlies uz Jelgavu, Kuldīgu, Liepāju un beigās bij salīdzis par puisi pie Zaļgas ..” (Nāves ēnā. 3, 29)

No Ērģļu lauku dzīves noslēgtības pasaulē izved trīs ceļi: uz Rīgu, Cēsīm un Koknesi. Rīgas ceļš ir bīstams, jo tur priekšā, aiz Suntažiem, ir Kangaru kalni. Stāstā "Pērkoņa negaiss" Roplains, pārbraucis no Rīgas, stāsta sievai: "Šoreiz braucu viens pats pār Kangaru kalniem, bet bailu man nekādu nebij. Pāri ticis, izšāvu vienu stobru, razbainiekus biedinādam." (Pērkoņa negaiss. 1, 240)

Laucinieki brauc uz Rīgu pārdot sviestu, linus, iepirkties cukuru, sāli, skaistas, neikdienišķas lietas (gredzenus, audumus) sevišķiem dzīves gadījumiem, visbiežāk kāzām. Arī vieglākas dzīves meklētājiem ceļš ved uz Rīgu (Noliņam "Indrānos"). Turīgāku kārtu pārstāvji dodas uz Rīgu mācīties - par šuvēju ("Undupa četrijūgs"), brūveri ("Dziru Miķeļa atriebšanās"), bodnieku ("Spijēnos") - vai arī studēt ("Līze").

Otrais ceļš - uz Cēsīm - arī nav nekāds priecīgs, it sevišķi tiem, kam ložu laiks nav garām un draud iesaukšana karadienestā: "Cik ilgi būs, kad būs jābrauc uz Cēsīm un jāķer bļodā... Nudie, es nezinu, ko dotu, ja varētu no zaldātiem tikt vaļā!" (Bērtuļa pirksts. 1, 279)

Kokneses ceļu R. Blaumanis pazina vislabāk, pa to viņš pats bija braucis zirga pajūgā daudzas reizes. No Kokneses dzelzceļa stacijas viņš ar vilcienu devās tālāk uz Rīgu: "Attālums no manām mājām līdz Rīgai nav lielais. Ar ātru zirgu un dzelzceļa vilcienam nevietā neapstājoties, pilsētu varu sasniegt par septiņām stundām un trīsdesmit minūtēm." (Mans ceļojums uz Rīgu. 2, 300) Raksturīgi, ka tajā laikā ceļmalās ik pēc noteikta attāluma atradās krogi, kuros braucēji varēja atpūtināt zirgus un ieturēties. Blaumanis šo ceļu aprakstījis humoreskā "Mans ceļojums uz Rīgu", parodijā par tajā laikā izdotajiem ceļvežiem. Tā kā autors apstājas pie katra kroga un iet iekšā vai nu ieturēt maltīti, vai apprasīties pēc apkārtnē ievērojamām vietām, tad ceļā pavadītais laiks ir krietni liels. Sevišķi sīki tiek aprakstīta Briežsēta (vāciski *Hirschenhof*), ko latvieši sauca par Iršiem, tad seko Pērse un tālāk krogi - Ecijas, Lankas, Tapuls, Rencēns, un beidzot Kokneses piestātne ar diviem linu spīķeriem.

Koknesei Blaumaņa dzīvē ir svarīga vieta. Te viņš jaunībā bija strādājis par muižkungu palīgu. Alaines muiža stāstā "Purva bridējs" un lugā "Ugunī" ir atpazīstama kā Koknese. Tur bija Maskavas krogs - muižas sulaiņa, Edgara un pārējo muižas kalpotāju iecienīta apmeklējumu vieta. Veco muižas parku un pilsdrupas Koknesē varam redzēt arī mūsdienās. Pērses krāces un stāvais upes krasts diemžēl ir pazudis pēc Daugavas ūdens līmeņa pacelšanas 1965. gadā. - "No tilta mazs celiņš gar vecās pils drupām veda augšā uz Alaines stāvo krastu, līdz kuram muižas lielais parks aizstiepās. Lēnām Kristīne tuvojās kuplo koku pakrēslim. Lejā, krācē, putoja un šļāca ūdens, šur tur viņā pusē, šai pusē upei pogāja lakstīgalas." (Purva bridējs. 2, 364)

R. Blaumaņa laikā lielceļš veda no vienas apdzīvotas vietas uz otru, un pa to pārvietojās gan braucēji, gan gājēji. Katram saimniekam, pa kura zemes gabalu veda ceļš, bija jāpiedalās tā uzturēšanā, labošanā. Ziemā bija jāatrok sniegs: ""Laikam no sniega rakšanas pārņākdami?" krodzenieks jautāja .. "Jūsu ceļa gabalā laikam ļoti maz bij ko rakt?" (Bērtuļa pirksts. 1, 270)

Lielceļi pavasaros un rudenos bija dubļaini un ļoti izbraukti. Uz lielceļa norisinājās dažādi notikumi. Braucot pa sliktu lielceļu un uzbraucot uz akmens, ratiem varēja saplīst ritenis, rati apgāzties ("Brīnuma zālīte"). Uz lielceļa kāds varēja tikt sabraukts vai citādi iet bojā ("Raudupiete", "Slepkavas").

Atsperu rati Rati ar atsperēm; atsperati.

□ .. jaunie atsperu rati ar brango melni, kuros viņa nupat vēl pie kroga ar slepenu prieku bij noskatījusēs, – visu, visu viņa vēl no sevis varēja atstumt nost .. (Laimes klēpī. 3, 101)

Atsprūdīt Atraisīt, palaist vaļā. □ Kārklēns. .. Vai tu redzi, žīds viņu atsprūdījis vaļā un paslēpis un saka, ka nekā nezinot, nu pagai! (Zagļi. 4, 24)

Atstāties (krievu val. *остаться*) Palikt (kur, kādā vietā). □ Pičuks. Es neiešu [uz siena pļavu], es arī atstāšos! (No saldenās pudeles. 4, 431); Taukšķis. .. Bet tur Aulītēnos ēšanas dēļ .. varēja atstāties. (No saldenās pudeles. 4, 421)

Atstavka, atšavka (krievu val. *отставка*) Atvaļināšana no darba. □ .. Tad atstavkā to vīru lika / Par baidekli it visiem tiem, / Kam prāts uz prastiem meiteņiem. (Lēnings. 6, 188); Uz atstavku tev vaļā vārti / Kā daždien jau pie vecuma. (Aiziet! 6, 281)

Atšaušanās Atpūšanās; atpūtināšana. □ "Vai tu tagad nekā neesi dzirdējusi no [par] Grobiņiem?" Slauchēja kundze pēc brītiņa, kuram bija likusi iestāties mēles atšaušanās dēļ, jautāja, ar to pāriedama uz citu vielu. (Spijēnos. 2, 123)

Atšavkas cilvēki Veci, nederīgi precinieki. □ Trīne. .. Nezin kā tas nāk, ka man tādi atšavkas cilvēki vien gadās? (Trīnes grēki. 4, 274)

Attikties 1. Pietikt. □ Kam viņš viņam par to mīksto, balto purnu tā nebij devis, lai uz visiem laikiem attiekas! (Slepavas. 3, 177) **2.** Kļūt labāk. □ Tomulīša (*jokodamās*). Bet tavai rokai nav svētības. Tad jau nu vai man būs jāiet palīgā, vai. Uztaisīšu viņam ūdeni, gan tad attiksies. (Skroderdienas Silmačos. 5, 13); Bebene. .. Apvārdosi drusciņ to vaigu. Tomulīša. Par ko ne, par ko ne! Redzēsi, kā attiksies. (Skroderdienas Silmačos. 5, 62)

Attipāt Attipināt; maziem soļiem atnākt. □ Roplainis .. (Nosēstas.) Varu jau krietni iet. Esmu no stancijas kājām vien attipājis. (Pazu-dušais dēls. 4, 134)

Attirgsdiena Diena pēc tirgus. □ No tiem sešiem rubļiem vēl iet nost četrdesmit kapeiku par divām attirgsdienu pusdienām lielā darba laikā .. (Bērtuļa pirksts. 1, 300)

Atvaļināt Atļaut kādu laiku nestrādāt, piešķirt atvaļinājumu. □ Ja Ādams manis nebūtu atvaļinājis, ko tas gandrīz arī negribēja darīt, tad jel būtu atnācis tev to pateikt! (Pērkoņa negaiss. 1, 236); Pa tam pienāca svētdiena, un Kristīne lūdza atļauju iet uz ciemiem. Barons viņu atvaļināja, un māte un meita sataisījās un aizgāja uz baznīcu. (Purva bridējs. 2, 370)

Atvēstīt Atsaukt, ataicināt. □ Jaņuks (*atkāpdamies*). .. Vai jūs tas žīds šurp atvēstījis? (Trīnes grēki. 4, 289); Dažas nedēļas vēlāk saimnieks Janča māti atvēstīja uz Eglēm. (Stulbenis. 3, 123)

Atzīšanas koks Bībelē, Vecajā Derībā, koks Ēdenes dārzā, kura augļus Dievs cilvēkam bija aizliedzis ēst: "Un Kungs Dievs pavēlēja cilvēkam: "Ēd no visiem dārza kokiem, bet no laba un ļauna atzīšanas koka neēd! – Jo tai dienā, kad tu no tā ēdīsi, tu mirtin mirsi!" (1. Mozus 2:16–17) □ "Tas ir tas atzīšanas koks," viņš sacīja un rādīja man vecu, vecu ābeli ar tūkstoš zariem. (Tur, kur neviens nav bijis. 3, 151)

Atzvilt Atzvelties; atbalstīties. □ "Ak!" Jānis iesaucās un atzvila pret lādi. (Nauda zeķēs. 1, 257)

Aube Precētu sievu galvassega. □ Un tomēr viņa jau bija pilnus divdesmit trīs gadus veca un nebij vēl iemantojuse jauko tiesību nēsāt aubi. (Kā vecais Zemīts pašu nelabo redzējis. 1, 211); Māte. .. Prātīga meita bez aubes nelaiž pāri par divdesmit! (No saldenās pudeles. 4, 413)

Audekls Mājās uz stellēm austs audums.* Δ Uzlikt (uztaisīt) audeklu – iekārtot diegus aušanai uz stellēm. □ .. Nu, ej nu, ej un uzsildi savu tēju un tad nāc un palīdzi man audeklu uzlikt uz stellēm." .."Spaini ūdens tev labprāt izlietu uz galvas, ne palīdzētu audeklu uztaisīt," viņš sadusmojies noņurdēja. (Šūpulis. 1, 372)

* *Audumu veido aužamajās stellēs, kurās krusto velkus un audus. Pavedieni, kas velkas auduma garumā, ir velki, tie, kas stiepijas auduma platumā, – audi.*

Augļi lenākums, ko saņem par aizdoto vai noguldīto kapitālu; procenti. □ Nejēga, es visu atkal ar augļiem atlīdzināšu, visu atdošu atpakaļ, bet atņem tu tikai savus zaimotāja vārdus atpakaļ! .. (Aizvien lillā! 1, 201); .. viņš .. žvadzināja sudraba gabalus lakatiņā, "tos mēs .. Rīgā uzliksim uz bankas, tur tie nesīs augļus. .." (Nauda zeķēs. 1, 257-258); Netaisna manta augļu nenes. (Govs. 2, 240)

Auka Ļoti spēcīgs, brāzmais vējš. ◊ Aiziet kā auka – lielā ātrumā attālināties. □ .. viņš zirgam krietni sadeva ar pātagu pa muguru, tā ka labi koptais, ātrais lopiņš aizgāja kā auka. (Brīnuma zālīte. 2, 195)

Aumaļām Ļoti strauji, lielā daudzumā. □ Sutka. Tev nāk aumaļām, man pa pilienam. (Ugunī. 5, 229)

Aust Darināt audumu stellēs.* □ Ješka noglaudīja viegli savu veco svārku piedurkni, kurus māte pati bij vērpusi un audusi. (Īstā līgaviņa. 2, 138) Δ Aust vienā aušanā – nepārtraukti aust. □ .. stelles saimes istabā stāvēja gandrīz cauru gadu: meitas auda vienā aušanā, gluži kā fabrikā. (Brīnuma zālīte. 2, 186)

* *Lauku mājās audumus parasti auda no liniem vai vilnas, retāk no kaņepēm.*

Auts Četrstūrainis auduma gabals (kā) aplāšanai, ietīšanai. □ Bet vecene, kas visu zin, / To bērnu kopj un autos tin. (Veca dziesma. 6, 43); .. Un varoni sirmā māte / Sniegbaltos autos tin. (Tālavas taurētājs. 6, 106); .. Raud sēru autā atraitne, / Velk gausi gurdās kājas. (Vai visu dienu šodien grib... 6, 359); ^{pār.} .. Un tā pate mēnesnīca / Klāsta savus bālos autos. (Tāpat un tomēr citādi. 6, 12)

Avots Vieta, kur ūdens no pazemes izplūst virspusē.* □ "Tad atnes man ūdeni, ko dzert," sirmgalvis runāja. "Avots ir tālu, man pašam nav vaļas." Burtnieks satvēra saulē sakarsušo trauku un aizgāja uz avotu. (Burtnieks. 2, 267)

* *Braku māju tuvumā bija vairāki avoti. Dzeramo ūdeni smēla un nesa uz mājām no Pirtsgravas avotiņa un Lejas jeb Ķēķa akas, kas ir avota aka.*

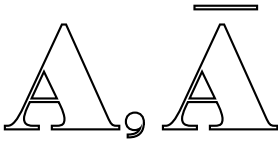
ATSPERRATI

AĻOGS, arī AVOTS

ARKLS

Abd er Rāmans Marokiešu prinča vārds dzejolī “Bu Hamara”. □ .. Bu Hamara iesauc savu draugu Abd er Rāmanu pie sevis teltī. (Bu Hamara. 6, 116)

Ābeltiņš Vīrieša uzvārds stāstā “Gudrā Ediņa”. □ Bagātais Ābeltiņš šajās trīs dienās dzers kāzas. (Gudrā Ediņa. 2, 235)

Ābols Vīrieša uzvārds stāstā “Šūpulis”. □ “Kas par Ābolu, kurš Ābols?” rakstītājs ievaicājās, jo ūtrupē bij kādi pieci seši Āboli .. (Šūpulis. 1, 367)

Ābrams, Abramke 1. Vīrieša vārds stāstā “Zvirbuls Ciguzis”, joku lugās “Zagļi”, “Ļaunais gars”, “Trīnes grēki”, skatu lugā “Skroderdienas Silmačos”, drāmā “Indrāni”, bērnu lugā “Pamāte”. □ Viņa tēvs Ābrams Levijs no Trentelberga bij andelējis ar vecām drēbēm. (Zvirbuls Ciguzis. 3, 141); Pindacīša. To nu gan pastāstīšu vecajam Ābramam, kad tas atbrauks. (Skroderdienas Silmačos. 5, 34); Joselis .. Abramke, Abramke, ja tu to redzete, tavas peizakes aiz brīnumem tapte sirmes. [.. ja tu to redzētu, tavas peizakes aiz brīnumiem taptu sirmas.] (Pri-vātas vēstules. 3, 78) **2.** Bībelē, Vecajā Derībā, Israēla un tai radniecīgo tautu ciltstēvs. ◇ Kā Ābrama klēpī – dziļā miegā, labsajūtā. □ Marta. .. Es pie viņa gultiņas tai atzveltnes krēslā gulēju kā Ābrama klēpī. (Pamāte. 5, 325)

Abzalons Absaloms – Bībelē, Vecajā Derībā, valdnieka Dāvida trešais dēls, kurš vēlējās gāzt no troņa tēvu, bet jānot uz mūļa, mati iekērās ozola zaros un viņš palika tajos karājamies. Tēva armijas komandieris viņu atrada un nogalināja. Minēts bēdu lugā “Pazudušais dēls”. □ Mikus tēvs. Redziet tur pie kupliem zariem – .. Abzalonu pakārtu – (Pazudušais dēls. 4, 178)

Ačka Vīrieša [uz]vārds vai iesauka skatu lugā “Skroderdienas Silmačos”. □ Pindacīša. .. Tad vecais Ačka pirka gardu šņapstu, tad Linu Juram bij silti sāni! .. (Skroderdienas Silmačos. 5, 77)

Ada, Āda Sievietes vārds stāstā “Naidīgie brāļi”, dzejolī “Gaudi un ziedi”. □ Teicēja: Ada Ecētājs Jaun-Piebalgā. (Gaudi un ziedi. 6, 189); Stāstīja, cik nikna mātīte esot viņa brāļasieva Āda .. (Naidīgie brāļi. 3, 195)

Ādams 1. Vīrieša vārds. Minēts novelēs “Pērkoņa negaiss”, “Andriksons”, stāstos “Paradīzē”, “Stāsts par cūku, kura runājuse”, “Baltais”, dzejolī “Kad būšu miris”. □ Un Ādams ēda, dzēra un slinkoja, un noskatījās Edā. (Stāsts par cūku, kura runājuse. 2, 232); “Ā, pareizi,” leva sacīja, izlikdamās glaimota, “un skaistā Ādama arī netrūkst! Bet, kur paradīze, tur arī čūska nav tālu,” viņa piebilda. (Paradīzē. 2, 69) **2.** Ādams Alksnis (1864–1897), gleznotājs. □ Lai glezno mani spilgtām eļļas krāsām / Tas dioskuru pāris Ādams, Janis .. (Kad būšu miris. 6, 346)

Ādumiņš Pamazinājuma forma no Ādams. Vārds minēts darbā “Stāsts par cūku, kura runājuse”. □ Bet, Ādumiņ mīļais, ko tad Spricis teiks, kad tu viņam to Edu noņemsi! (Stāsts par cūku, kura runājuse. 2, 233)

Ahils Ahillejs – sengrieķu varonis, kuram bija tikai viena ievainojama vieta – papēdis. Minēts dzejolī “Kas tie tādi, kas dziedāja?”. □ Tā Ahils brēca, juzdams pēdā iesmu. (Kas tie tādi, kas dziedāja? Viktors Eglīts. 6, 125)

Akmentiņiene Akmentiņa sieva. Uzvārds minēts novelē “Purva bridējs”. □ “Es cerēšu un cerēšu, ka tu reiz tiksī par Akmentiņieni.” (Purva bridējs. 2, 354)

Akmentiņš Vīrieša uzvārds novelē “Purva bridējs”, skatu lugā “Ugunī”. □ Kristīne .. pielika par brītiņu: “Akmentiņš arī bija.” (Purva bridējs. 2, 353)

Akuraters Jānis Akuraters (1876–1937), rakstnieks. Viņam veltīts viens no dzejoļu cikla “Kas tie tādi, kas dziedāja?” dzejoļiem. (6, 127)

Alberts Fricis Alberts (1869–?), jurists, advokāts. Minēts dzejolī “Zemes sāls”. □ Šis Alberts un šis Zāmuels, / Kā Bābelē reiz Bals un Bels, / Grib ietikt elku godā .. (Zemes sāls. 6, 238)

Alders Vīrieša uzvārds skatu lugā “Ugunī”. □ Kristīne .. Aldera kungs – kā tas dzejols te

Zupurdents Superintendents – luterāņu baznīcas augstākais garīdznieks, pārraugis. Minēts lugā “Sestdienas vakars”. □ Pupiņa. Ka tevi tukšā! Tu jau par meitām. Lauris. Ko var darīt, ja zupurdents Jelgavā izdevis tādu jaunu likumu: agri iesākt, vēl nobeigt. (Sestdienas vakars. 5, 294)

Zvaniķis Kalpotājs (baznīcā, kapsētā), kura pienākums ir zvanīt baznīcas vai kapsētas zvanus. Minēts stāstos “Brīnuma zālīte”, “Atriebšanās”. □ Kad bij laiks, zvaniķis sāka zvanīt, un Jānis klausījās. (Brīnuma zālīte. 2, 187)

Zvejnieks Cilvēks, kas nodarbojas ar zivju zveju. Minēts novelē “Nāves ēnā”. □ Uz ledus gabala atradās četrpadsmit zvejnieki un divi zirgi. (Nāves ēnā. 3, 27)

Žēlsirdīgā māsa Medicīnas māsa. Minēta stāstā “Smiltainē”. □ Pie viena no šādiem krustiņiem es apstājos. Zeltītos, drusku jau nodzisušos burtos viņš stāstīja, ka še dusēja žēlsirdīgā māsa, kurai pateicīgā draudze šo krustu cēluse. (Smiltainē. 2, 297)

GORODOVOJS

URADŅIKS